

Drogy a společnost

Martin Nekola
ISS FSV UK

Setkání č. 8

Symbolika a stigma spojené s
užíváním drog

Struktura přednášky

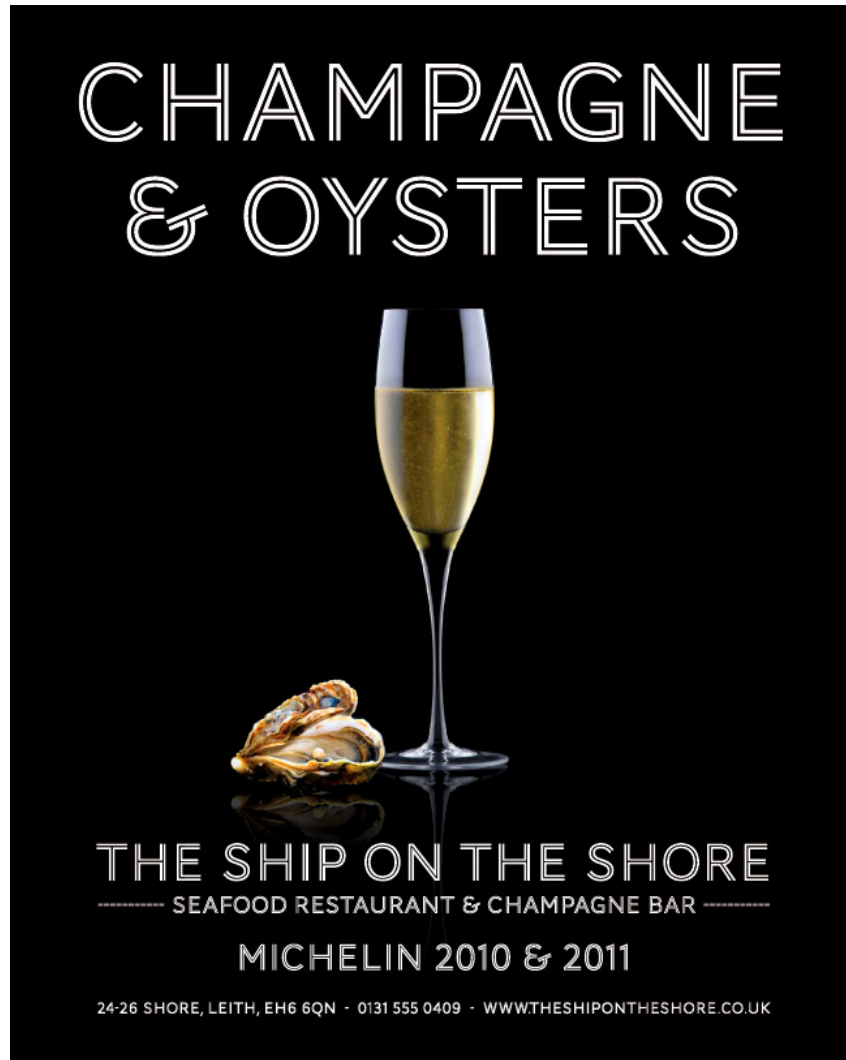
- symbolické významy užívání drog
- zdroje symbolické síly drog a jejich užívání
- nelegální drogy a politika („příhodný nepřítel“)
- sociální a prostorová stigmatizace (obecně a v souvislosti s užíváním drog)
- dimenze stigmatizace a NIMBY
- kauza Václavák

Symbolické významy užívání drog

- drogy – sociální, kulturní, politický a symbolický fenomén
- užívání (ale i zneužívání a neužívání) drog a jeho způsoby, množství atd. s sebou nese silný symbolický význam, proměnlivý v čase i místě
- **Jaké asociace ve vás vyvolávají následující slova:**
 - šampaňské
 - mešní víno
 - abstinent
 - závislý člověk

1. drogy jako hodnotné zboží, symbol bohatství, moci a dominance

2. užívání jako sociální chování vymezující hranice (in/exkluze)

CHAMPAGNE
& OYSTERS

THE SHIP ON THE SHORE
----- SEAFOOD RESTAURANT & CHAMPAGNE BAR -----
MICHELIN 2010 & 2011

24-26 SHORE, LEITH, EH6 6QN - 0131 555 0409 - WWW.THESHIPONTTHESHORE.CO.UK

Blow in her face and she'll follow you anywhere.

Hit her with tangy Tipalet Cherry. Or rich, grape-y Tipalet Burgundy. Or luscious Tipalet Blueberry. It's Wild! Tipalet. It's new. Different. Delicious in taste and in aroma. A puff in her direction and she'll follow you, anywhere. Oh yes... you get smoking satisfaction without inhaling smoke.

Smokers of America, do yourself a flavor. Make your next cigarette a **Tipalet®**.

New from Muriel. About 5 for 25c.

3. také ale výsostně intimní aktivita

- vpravení určité látky do těla může mít osudové následky (otrava, infekce, hřích, psychóza atd.)

4. drogy jako látky potenciálně způsobující závislost

- zotročení uživatele, ztráta schopnosti kontrolovat kdy a v jakém množství je látka užívána => ztráta kontroly nad vlastním životem

5. významný potenciál ovlivnit lidské jednání

- vliv na motoriku, úsudek, zábrany atd.
- jednání pod vlivem vnímáno jako hůře předvídatelné, racionální a odpovídající sociálním normám a zákonům
- intoxikace jako vystoupení „pravého já“, posednutí, spirituální zážitek apod.
- jak pozitivní tak negativní asociace – stejná látka, různé symbolické významy (špatná/jed – dobrá/lék) v závislosti na kontextu, množství, způsobu

Symbolické významy užívání drog (Room 2004)

Pozitivní

- oslava, luxus, bohatství
- oddanost víře
- ambicióznost
- vlastenectví
- atd.

Negativní

- ztráta kontroly nad vlastním životem
- podivínství
- pokrytectví
- snobismus
- atd.

- drogová závislost jedna z velmi negativních lidských vlastností (horší než špinavost nebo kriminální minulost) → **stigma**

Symbolika nelegálních drog a politika

- symbolická síla drog není využívána pouze v každodenním životě (jaké látky užíváme a jak), ale také v reklamě nebo v politice
- politické akce (prohibice, válka proti drogám, legalizace) založené na symbolech spojených s určitými drogami (démon alkohol, drogy jako zlo, nevinná rostlina apod.)
- drogové zákony se vztahují k symbolům spíše než ke konkrétním látkám (Manderson 1999)
- slouží jako symbolické zbraně v širších sociálních konfliktech, často spojených s rasou – viz přednáška o historii („čínské“ opium, „mexické“ konopí, „černošský“ kokain atd.)

Švédsko: společnost bez drog?

- přelom 70. a 80. let – prevalence užívání výrazně pod průměrem EU, přesto jsou drogy vnímány jako velký sociální problém
- všeobecný konsensus – drogy „ne-švédské“, neslučitelné s hodnotami pracující třídy, solidarity, čestnosti atd.
- (zne)užívání drog stejně závažné jako napadení nebo domácí násilí
- boj s drogami stává „národním projektem“ s cílem dosáhnout společnosti bez drog

Švédsko: společnost bez drog?

- politika založená na:
 - důrazné primární prevenci (*Hash book*, velké kampaně atd.) dramaticky zdůrazňující drogové nebezpečí
 - kontrole (represe) se zaměřuje i na samotné uživatele jako „motory drogového stroje“ (testy krve/moči, *Rave Police*)
 - prováděním systému léčby (možnost omezení individuální svobody, nařízená léčba)
- minimalizace rizik není oficiální součástí („vzdání se“ cíle SbD), nicméně některé programy fungují (substituční léčba, výměna jehel)

Symbolická důležitost drogového nebezpečí

Proč se kolem drog ve Švédsku vytvořila opakující se morální panika vedoucí k výrazně restriktivní drogové politice?

- drogy jako nákaza která může *kdykoliv* postihnout *každého* a šíří se mezi stále mladšími lidmi
- rizika spojená s konopím jako obzvláště nebezpečná – vstupní droga k heroinu, tj. kriminalitě, marginalizaci a smrti
- vliv umění (dokumentární trilogie Stefana Jarla) a médií (zdůrazňování negativních dopadů užívání – psychické i fyzické trosky)
- silná tradice sociálních hnutí
- odstrašující kampaně nemusely soutěžit s osobní zkušeností mnoha uživatelů (jako ve Francii nebo USA)
- důvěra v sociální stát a authority, které jej reprezentují

Drogy a závislí uživatelé jako „příhodní nepřátelé“

- válka proti drogám jako symbolická válka => nelegální drogy a jejich uživatelé jako **obětní beránek** odvádějící pozornost od jiných (reálných) sociálních problémů jako je nezaměstnanost nebo i alkoholismu
- **příhodný nepřítel** (*ideal enemy*): nikdo jej nebrání, boj přináší uznání, náklady nesou neprivilegovaní a životní styl většiny není narušován, může být spojován s dalšími společenskými problémy (kriminalita, chudoba, bezdomovectví)
- drogy jako cizí element švédské společnosti a boj proti nim jako prostředek posilování národní identity

STIGMA SPOJENÉ S DROGAMI

Představte si následující situaci ...

- Ve vaší čtvrti se ve větším množství pohybují problémoví uživatelé drog, především v blízkém parčíku s dětským hřištěm a v blízkosti hlavní nákupní zóny
- Organizace poskytující služby PUD nejprve vysílá své terénní pracovníky a posléze se rozhodne pro otevření kontaktního centra v ulici, kde bydlíte.

Otázky

1. Jaké bezprostřední pocity ve vás tento záměr vyvolává?
2. Jaká vnímáte případná negativa a pozitiva záměru pro vás osobně a vaše okolí?
3. Jakým způsobem budete na záměr reagovat a proč zrovna takto?
4. Reagovali byste podobně v případě, kdy by se jednalo o umístění:
 - a) domu „na půl cesty“ pro lidi vracející se z výkonu trestu;
 - b) skladu vyhořelého paliva z jaderné elektrárny?

Sociální stigmatizace

- drogová závislost vnímána jako velmi negativní lidská vlastnost, horší než kriminální minulost → **sociální stigma**
- **stigmatizace**: sociální proces vedoucí k definici a označení specifických skupin jako nežádoucích a nebezpečných (jiných) a k reprodukci tohoto označení (Goffman 1963)
- negativní důsledek **stereotypů**, tj. rigidních, pasivně přijímaných způsobů posuzování určitých skupin lidí na základě tradic a předsudků (Hyhlík a Nakonečný, 1977)
 - zjednodušené a iracionální vnímání
 - zastírání individuálních vlastností a odlišností
 - mohou být pozitivní i negativní (např. budí soucit, resp. odpor)
- manifestace znehodnocujícím přístupem okolí, ale případně i pocitem méněcennosti samotného nositele

Stereotyp uživatele drog

- závislý, nekontrolující své chování
- špinavý bezdomovec žebrající o peníze
- drobný zlodějíček
- prolezlý nemocemi, často infekčními
- člen party/gangu
- různé příčiny:
 - morálně slabý
 - s (dědičnou) poruchou
 - v minulosti zneužívaný nebo po traumatu

Existují i jiné vzorce užívání?

- tvrdě pracující podnikatel s rodinou, domem a psem ... občas užívající kokain
- krásná, chytrá a úspěšná studentka sociologie ... každý víkend zpitá do němoty (nebo na extázi)
- moudrý pán v důchodu chovající kočky ... ale každý den se neobejde bez většího množství různých léků (na bolest, na smutek, na spaní atd.)
- matka v domácnosti pečující o tři děti ... pere, vaří, uklízí atd. a aby vše zvládla, užívá *Ritalin* předepsaný jednomu z dětí na léčbu ADHD
- **různé drogy a způsoby užívání → různé stigma**

Dimenze ovlivňující stigmatizaci

1. „funkčnost“ – schopnost podávat výkon, produktivnost
2. estetičnost – společenská akceptovatelnost vzhledu
3. nesoulad daného stavu s ustavenými způsoby sociálních interakcí
4. vnímaná osobní odpovědnost za daný stav
5. nepředvídatelnost a nebezpečnost chování
6. míra „vyléčitelnosti“ daného stavu
7. míra do jaké se ostatní dokážou vcítit do daného stavu
8. míra nakažlivosti

Zdroj: Dear et al. (1997)

Prostorová stigmatizace

- stigma se přenáší i na služby pro stigmatizované a místo, kde jsou poskytovány → **prostorové stigma**
- stejně jako lidé, i místa procházejí procesem znehodnocení (nebo naopak zhodnocení), takže některá jsou vnímána jako méně hodnotná než jiná
- strach z jinakosti (spojený se stereotypy) je projektován do objektů a míst, kde se mohou vyskytovat nekonformní lidé, aktivity a artefakty (Sibley 1995)
- prostorová stigmatizace může zpětně vést ke stigmatizaci sociální → ghetta, zóny závislosti, ubytovny pro nepřizpůsobivé atd.

Syndrom NIMBY

- NIMBY = Not In My Back Yard
- organizovaný odpor určité komunity vůči umístění kontroverzního zařízení nebo využívání půdy (Takahashi 1997)
- vedený starostí o osobní bezpečí a zdraví, pokles cen nemovitostí a obecným pocitem ohrožení kvality života v komunitě/místě
- skrze stigmatizaci udržuje, vymezuje a posiluje hranice komunity => ovlivňuje umístění služeb pro marginalizované a ohrožené skupiny, jejich fungování a využití

KC Sananim, o.s. na P5

Stigmatizace a NIMBY

- kombinace sociální a prostorové stigmatizace dává vzniknout komunitnímu odmítnutí a organizovanému odporu vůči umístění zařízení
- obě vzdálenosti (sociální a prostorová) pomáhají udržovat „ostatní“ (tj. odlišné, nemorální, nebezpečné) od „nás“
 - vyčištění prostoru umožňuje odlišit ty, kdo sem nepatří – **my a oni** (Dear et al. 1997).
 - snižují také míru společenské a morální **odpovědnosti** k ostatním (např. uzavřené (*gated*) komunity)
 - důležitá také role **dohledu**, ať již policie, nebo samotné komunity

Stigmatizace a NIMBY *pokr.*

- stigma funguje jako sociální proces produkující a reprodukující sociální struktury moci, hierarchie, třídy a vyloučení a transformující odlišnosti do sociální nerovnosti (Tempalski et al. 2007).
- koncentrace služeb do určitých míst => vytváření na **službách závislých ghett**
- ti nejvíce sociálně vyloučení jsou často také nejvíce prostorově vzdálení, což umocňuje také **vícenásobná stigmatizace** (např. HIV + PUD)

NIMBY a služby pro uživatele drog

- vysvětlení odporu k programům na výměnu jehel v metropolitních oblastech USA (Tempalski et al. 2007):
 - přesvědčení o užívání a uživatelích
 - nemorálnost užívání drog – závislost jako morální slabost a individuální selhání
 - HIV jako přirozený a akceptovatelný důsledek deviantního chování => není důvod pro prevenci
 - náboženské důvody (také opřené o morálku a danou věrouku)
 - přesvědčení o samotných programech
 - jsou neefektivní => nepodporovat z našich daní
 - umožňují / podporují užívání drog => jdou proti abstinenci a boji proti drogám
 - ekonomické zájmy
 - pokles ceny nemovitostí v okolí
 - obchodní zájmy (turistický ruch, nákupní zóny, developereři atd.)

Důsledky NIMBY

- NIMBY výrazně brzdí pokusy o zavedení a omezuje fungování služeb pro uživatele drog, např. programy na výměnu jehel pro prevenci krví přenosných infekcí, především HIV/AIDS
- výzkumy naznačují, že vyšší míra právní represe je spojena s vyšší prevalencí HIV mezi nitrožilními uživateli drog (Friedman et al. 2006)
- agresivní policejní taktika a stigmatizace mohou vést uživatele k rizikovějšímu chování, podkopávají vytváření a fungování HR programů
- (ALE TAKÉ) aplikační místnosti jako nástroj „vyčištění“ veřejného prostoru od „nepořádných“ uživatelů drog => „nový městský řád“ jako omezování přístupu a další zvyšování vyloučení již marginalizovaných skupin

Společenské souvislosti NIMBY

- **sobeckost vs. hlubší příčiny** – NIMBY je komplexnější jev než pouze sobecká a iracionální reakce rezidentů na místní kontroverze (Takahashi 1997)
 - je zakořeněný v místních, regionálních, národních a dokonce i mezinárodních změnách ekonomiky, poskytování veřejných služeb a toho, jak veřejnost vnímá rizika a hrozby komunitám a rezidentům
- **provincialismus vs. vyšší (systémová) úroveň** – NIMBY jako projev širšího diskursu stigmatizujícího určité skupiny a chování na vládní úrovni a zakořeněné v národní kultuře
 - obě úrovně jsou propojeny a vytvářejí tendence k omezení přístupu stigmatizovaných skupin ke zdrojům (Tempalski et al. 2007)

Kauza Václavák

- dlouhodobá existence otevřené drogové scény v Praze (Václavské nám., Národní třída, Karlovo nám., Na Knížecí, Hlavní nádr.)
 - primárně místo setkávání (P)UD za účelem nákupu a prodeje drog (dealeři, prodávající a nakupující UD)
 - ale také nákup/prodej kradených věcí, aplikace drogy, konflikty apod.
 - na otevřené scéně cca 2500 z 11500 PUD
- 2008/2009 – přesun otevřené drogové scény od HN na VN (do té doby na VN pouze výjimečně)
- přesun terénních programů za klienty a zviditelnění situace => více stížností a udání

Zdroj: Procházková a Herzog (2011)

Boj o Václavák

- snaha o vytlačení UD z VN: od února 2009 vytlačují policisté na pokyn MČ Praha 1 PUD z VN
- nejdříve do Čelakovského sadů, posléze do vyhrazené zóny Vrchlického sady
- požadují označení terénních pracovníků
- policisté záměrně komplikují terénní práci
- problematická komunikace mezi aktéry

Pohled řadových policistů

- uživatelé drog přicházejí a pohybují se na místech, kde jsou terénní pracovníci – přesunem TP se přesunou i UD
- terénní pracovníci by měli mít na výkon terénní práce na veřejných prostranstvích typu vestibulů stanic metra speciální povolení
- distribucí injekčních setů podporují TP užívání drog
- velká část injekčního materiálu je injekčními uživateli po aplikaci odhozena a ohrožuje občany
- někteří TP vypadají jako uživatelé drog a proto nelze vyloučit, že drogy neprodávají
- výměna injekčních setů na veřejnosti budí veřejné pohoršení
- na VN nemají terénní pracovníci co dělat a „já je odsud dostanu“

Další subjekty

- Antidrogová agentura Médea
 - za necelých 0,5 mil. korun „vyčistit VN od UD
 - 2 označení muži a několik neoznačených
 - 52 zásahů, z toho 26 pokusů vykázat lidi kouřící marihuanu
 - zároveň zintenzivnění práce PČR
- podnikatelé
 - na zač. roku 2010 upozorňují různé podnikatelské subjekty a organizace na problémy spojené s UD na VN a okolí
 - protest provozovatele HN a Českých drah ohledně plánů na přesun drogové scény do blízkosti HN

Výsledky

- vytlačení se nepodařilo, resp. pouze v letních měsících
- z vestibulů metra na povrch a zpět
- proměnlivé úspěchy ve vzájemné komunikaci a nesystémové kroky
- pozitivní výsledek: projekt Sanitka
- (ale zároveň v roce 2012 uzavření Drop In, boj o autobus před Hl. n. v Praze atd.)
 - <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/196725-kam-s-nim-autobus-drop-inu-nechteji-ani-na-hlavnim-nadrazi/>

Použitá literatura

- Dear, M., Wilton, R., Gaber, S. L., Takahashi, L. 1997. Seeing people differently: the sociospatial construction of disability. *Environment and Planning D: Society and Space* 15(4), pp. 455 – 480.
- Friedman, S.R., Cooper, H.L., Tempalski, B., Keem, M., Friedman, R., Flom, P.L., Des Jarlais, D.C., 2006. Relationships of deterrence and law enforcement to drug-related harms among drug injectors in US metropolitan areas. *AIDS* 20, 93–99.
- Goffman, E. 1963. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Prentice-Hall.
- Hyhlík, F., Nakonečný, M. 1977. Malá encyklopedie současné psychologie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 340.
- Procházková, L. a Herzog, A. 2011. Kauza Václavák.
- Reiter, E. 2012. Kontaktné centrum ako nevítaný sused. Bakalářská práce, FSV UK.
- Sibley, D. 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. Taylor & Francis.
- Takahashi, L. M. 1997. The Socio-Spatial Stigmatization of Homelessness and HIV/AIDS. *Soc. Sci. Med.* 45(6), pp. 903-914.
- Tempalski, B., Friedman, R., Keem, M., Cooper, H., Friedman, S. R. 2007. NIMBY localism and national inequitable exclusion alliances: The case of syringe exchange programs in the United States. *Geoforum* 38(6), pp. 1250-1263.

Martin Nekola

Katedra veřejné a sociální politiky

ISS FSV UK

nekola@fsv.cuni.cz

DĚKUJI ZA POZORNOST!